

Kunsteducatie en identiteitsvorming door middel van fotografie.

Literatuuronderzoek Master K-E. AHK Jaar 1 2008/2009. Student:Klaar Wolff
Docenten: Marjo van Hoorn, Folkert Haanstra

Inhoudsopgave

Voorwoord	blz 3
Inleiding	blz 4
1. Identiteit.	blz 5
1.1 wat is identiteit?	
1.2. identiteitsontwikkeling en ideaalbeeld	
1.3 Identiteit en de moderne subjectcultuur	
1.4. Identiteit en het eigen verhaal	
1.5 “let’s play it”.	
2. Fototherapie	blz 7
2.1 fototherapie en creatieve therapie	
2.2. fototherapie	
2.2.1 De technieken van fototherapie.	
2.2.2 Betekenisverlenend kijken.	
2.3. fotogroepen in de GGZ	
3. Fotografie, kunst en identiteit.	blz 12
3.1. Fotografie en de werkelijkheid.	
3.2. Fotografie en de subjectieve werkelijkheid.	
3.3. Identiteit construeren door fotografie.	
4. Het interpreteren van foto’s.	Blz 14
4.1. Goede of foute interpretaties.	
4.2. Noodzaak tot articuleren	
4.3. Procedures voor groepsinterpretaties	
5. Kunsteducatie en identiteitsvorming door middel van fotografie.	Blz 16
Samenvatting.	Blz 19
Literatuurlijst.	Blz 20
Bijlagen	Blz 22

Voorwoord

De foto op de titelpagina is ongeveer 100 jaar oud en kocht ik op een brocante in Frankrijk: er is op antieke wijze gefotoshopt met potloodtoevoegingen. Zijn wie je bent of wie je wil zijn of wie anderen willen dat je bent....het beeld dat daarvan gepresenteerd wordt was kennelijk een eeuw geleden ook al iets waarmee te spelen viel. Zelfbeeld en identiteit zijn begrippen die nauw met elkaar samenhangen. Op de vorming van beiden heeft de fotografie invloed en deze invloed is sterk aan verandering onderhevig want maar weinig uitdrukkingsmiddelen zijn zo snel veranderd en voor zoveel mensen beschikbaar gekomen als de fotografie. De vraag die ik in dit literatuuronderzoek wil proberen te beantwoorden is hoe kunsteducatie met behulp van fotografie, behulpzaam kan zijn bij de identiteitsvorming als dynamisch gegeven.

Inleiding

Identiteit is een complex begrip. Waar het begrip identiteit vroeger ‘ het zelf ’ als onveranderlijke, stabiele eenheid inhield, is vanaf de jaren zestig het beeld gaan postvatten dat identiteit een veranderlijk dynamisch gegeven is.

(Mul,J 2006) Als Identiteit niet langer iets is dat men “ bezit” maar een doorlopend dynamisch proces is en in de huidige tijd sterk verweven met overgangen (een nieuwe fase in het leven, een migratie, een ziekte, een onvoorziene verandering..) dan zijn mensen genoodzaakt om hun identiteit bij te stellen. Een nieuw zelfbeeld creëren is een levenslange klus waarbij woord en beeld de voertuigen zijn. Beeld als voertuig is nu voor iedereen binnen bereik als het gaat om fotografie. Foto’s nodigen uit tot vertellen, tot woord, tot verhaal.

Er zijn op dit moment in de fotografie twee interessante ontwikkelingen te zien die beide raken aan de identiteitsontwikkeling. Daar waar de fotografie als kunstvorm ooit maatschappelijk engagement nastreefde is nu ook de concentratie op de individuele wereld, het eigene, de geproblematiseerde identiteit te zien.(Roodenburg,L 1997) Tegelijkertijd heeft de fotografie als (hulp-)middel de therapeutische wereld bereikt (Sitvast,J 2004)

Iedereen maakt foto’s Misschien koestert ook vrijwel iedereen bepaalde foto’s. Of verafschuwt ze..Je verhouden tot die beelden lijkt een proces te zijn dat bijdraagt aan je verhouden tot jezelf,de ander, de samenleving. Dat gaat verder dan de puber die nooit tevreden is met het eigen (gefotografeerde) uiterlijk. Dat heeft ook te maken met de weduwe en het dressoir vol foto’s van het gezin dat nu is uitgevlogen. Dat heeft ook te maken met de dementerende die, alles vergeten,weer op verhaal komt bij het zien van oude foto’s. Dat heeft met kunsteducatie te maken waar het gaat om goed leren kijken ,om beeldvorming, om beeld in een culturele context leren plaatsen, om woorden leren geven aan beeld, en om beeld te leren geven aan woorden.

Anderzijds staat het iedereen vrij zijn privé beelden te koesteren, of er last van te hebben. Al naar gelang. Maar, feit is dat een zo krachtig middel als fotografie dat door de halve wereldbevolking actief of receptief wordt gebruikt, zeer invloedrijk is als het gaat om een antwoord te geven op de vraag “ wie ben ik”. en vervolgens “ wat wil ik”... of, “wat kan ik”...of “waar sta ik nu”.

In dit literatuuronderzoek wil ik me richten op de samenhang tussen kunsteducatie ,fotografie en dynamische identiteitsontwikkeling. De vraag hoe de kunsteducatie en hulpverlenende en therapeutische processen zich tot elkaar verhouden houdt mij reeds langere tijd bezig en kunsteducatie en therapie raken elkaar in het denken over identiteit en identiteitsvorming. Ik wil onderzoeken hoe principes uit de (Creatieve) foterapie , de kunstinterpretatie en de kunst zelf kunnen bijdragen aan kunsteducatie die behulpzaam is bij identiteitsvorming .

Ik hoop daarmee inzichten te verwerven waaruit aanbevelingen voortvloeien die van nut kunnen zijn voor de kunsteducatie in brede zin die zich bezig houdt met ‘ een leven lang leren”, met ondersteuning bieden bij het vinden van een passend dynamisch zelfbeeld of preventie van het vormen van een negatief zelfbeeld.

Leeswijzer

De opzet van dit onderzoek is als volgt:

Ik start met een verkenning en problematisering van het begrip identiteit in hoofdstuk 1 en beschrijf vervolgens de verschillende methoden tot betekenisgeving :de foterapie (Weiser. J 1999) en de fotogroepen (Sitvast, J. 2004) in hoofdstuk 2 , de actuele fotografie in de kunst rond het thema 'identiteit' (Roodenburg,L 2007) in hoofdstuk 3, en de beeldinterpretatie van foto's (Barett,T.2005) in hoofdstuk 4. Vanuit deze drie bronnen hoop ik tot slot aanbevelingen te kunnen doen voor een kunsteducatieve inzet van fotografie als weg tot identiteitsvorming in hoofdstuk 5.

Hoofdstuk1. Identiteit.

1.1 wat is Identiteit?

Definitie van identiteit (van Dale,1999): 1. Eenheid van wezen, volkomen overeenstemming, 2. Eigen karakter, het individuele kenmerk.

In deze omschrijving zit de dubbelheid ingebakken, namelijk, identiteit betreft het eigene in relatie tot anderen en het andere. Concreet gezegd bepaal je je identiteit op twee niveaus. Op het persoonlijke niveau en op dat van de groepen waartoe je behoort - zoals het gezin, de familie, de collega's, het werk, het dorp of de stad, ons land. Op het persoonlijke niveau refereert identiteit vooral aan datgene wat ons uniek en eigen maakt. Op het niveau van de groep is identiteit verbonden met datgene wat ons aan anderen bindt, zoals taal, cultuur, locatie, religie, het klimaat, het vak wat je uitoefent, de klasse waartoe je behoort.

Een postmoderne definitie van identiteit die past in onze tijd luidt: Identiteit is datgene wat we als gemeenschappelijk én eigen aan onszelf ervaren wanneer we ons vergelijken met anderen. Ze ligt niet vast voor het leven maar verschuift in de tijd.(Hilrich,O. 2001)

1.2. Identiteitsontwikkeling en ideaalbeeld

Degene die we normaal ervaren te zijn is een mengsel van onze authentieke identiteit en een zelfbeeld met betrekking tot bepaalde sociale omstandigheden. In het creëren van een zelfbeeld zijn er ook gevaren; die van het ontwikkelen van een negatief zelfbeeld of het najagen van een ideaalbeeld.

Een veelvoorkomende oorzaak van een negatief zelfbeeld ligt in onze moderne westerse beeldcultuur, de jeugd- en lichaamscultuur uit commercie en filmwereld. Vooral jongeren kunnen zich gemakkelijk daardoor laten beïnvloeden en het eigen lichaam als negatief gaan beoordelen. Gevaren als het ontwikkelen van ziektebeelden zoals anorexia zijn niet denkbeeldig.

De mens kent vele 'Ikken' en afhankelijk van de situatie treden bepaalde naar voren terwijl andere naar de achtergrond verdwijnen.

Identiteit vervangt waarheid. Het absolute van het Ik wordt vervangen door “de constructie van een identiteit”, maar wie of wat is behulpzaam bij dat construeren?

1.3 Identiteit en de moderne subjectcultuur

Kunneman (Kunneman, H 1996) beschrijft in een studie de overgang van de ‘theemutsencultuur’, waarin de mens nog betrokken was op een collectivistisch waardepatroon, naar de cultuur van ‘walkman-ego’, waarin de mens een in zichzelf besloten individu wordt. De moderne mens moet autonoom zijn en de afhankelijkheid van de samenleving raakt daardoor buiten zicht. De moderne mens moet aan vele sferen zijn identiteit kunnen ontleenen. (Heymann, F 1999). Frank Furedi stelt dat de moderne cultuur is doorgeslagen in een therapiecultuur die de mens ontkracht en die geen recht doet aan de geschiedenis. Hij vraagt zich af of de wereld vroeger veiliger of stabiel was dan nu en stelt dat therapeuten doen of de mens nu voor compleet nieuwe uitdagingen staat: grotere mobiliteit, sociale fragmentatie, een samenleving die steeds complexer wordt. Maar volgens hem is dit niet nieuw omdat al in de negentiende eeuw denkers als Kierkegaard, Durkheim en Marx over vervreemding schreven. Mensen worden bang en onzeker, als ze niet in een groter geheel kunnen geloven en op zichzelf teruggeworpen, hun individuele lot wordt niet meer ingepast in een zinvol, collectief verhaal. In dit postmoderne tijdperk zijn de ‘grote verhalen’ verdwenen en wat rest is het eigen verhaal en de samenhang tussen de verschillende eigen verhalen. (Furedi, F 2003)

1.4. Identiteit en het eigen verhaal

Hoe ontwikkelt de mens een passend, dynamisch en communicatief eigen verhaal en kan ‘op verhaal komen’ een doel van de kunsteducatie zijn? De inbedding van het eigen verhaal in een grotere context en de verbindingen met anderen zijn van cruciaal belang (Bohlmeyer, E 2006) en wellicht kan kunsteducatie dat helpen realiseren. Dat is niet nieuw: in oude ‘verteldoeken’ zijn verhalen vastgelegd die een stam of volk helpen hun identiteit vast te houden en door te geven naar de volgende generatie door de beelden die houvast geven bij het verhaal. (Tropenmuseum Amsterdam) Levensverhalen voorzien in een steeds grotere maatschappelijke behoefte, getuige de opkomst van blogs, de autobiografieën, en therapeutische toepassingen. Reflecteren op het eigen leven kan troost bieden, kan ouderen en jongeren helpen omgaan met beperkingen, en kan bijdragen aan zingeving en goed sociaal contact. Wie of wat is behulpzaam bij dat reflecteren? Volgens Frank Furedi vertellen therapeuten ons dat we van de wieg tot het graf worden bedreigd door emotionele gevaren en lijkt de gedachte dat een mens normaliter sterk en veerkrachtig is, verlaten. Vergelijken we deze stellingname met de intentie van professionals in de foterapie en kunsteducatie, dan valt op dat zij er juist op uit zijn de mens zelf zijn verhaal te laten vertellen, in beeld en in woord, in kunstuitingen. Beeld- en kunstinterpretatie kunnen

behulpzaam zijn bij het hervinden van de samenhang tussen het eigen verhaal en de grotere context.(Weiser,J 1999)

1.5“ let's play it”.

Identiteitsvorming is een proces van actief construeren, van spelen met de verschillende ‘ ikken’ en de beelden die daarbij horen. Beelden beperken zich niet tot een bewustzijnslaag maar kunnen eenheid scheppen en meerdere lagen met elkaar verbinden. In een beeld laten tegenstrijdige inhouden zich soms verenigen.(Storr, A .1975)

Storr merkt op dat het beeldend werk van patiënten de functie blijkt te hebben innerlijke tegenstellingen op te lossen. Niet-bewuste inhouden banen zich een weg volgens een eigen orde die superieur is aan de eng begrensde bewustzijnsprocessen (Ehrenzweig, A 1953).

Meerdere bewustzijnslagen aanspreken gebeurt ook in het spelen.Spelen is doen alsof (Huizinga, J 1938). Het is niet het echte leven, maar het gespeelde leven dat tegenstellingen tijdelijk kan opheffen en spelplezier oplevert dat overigens niet ernstig genoeg genomen kan worden. Tragedie en komedie vallen samen in het spel. Kan men ‘spelen’ met de identiteit middels foto's ? Hoe dan?

Hoofdstuk 2.Fototherapie

2.1 Fototherapie en creatieve therapie

In de literatuur zijn verschillende stromingen te ontdekken ,soms wordt fototherapie als eigenstandige therapievorm gebruikt soms maakt zij deel uit van een beeldende creatieve therapie. Soms ook maken psychotherapeuten in hun gesprekstherapie gebruik van fotomateriaal. In Nederland zijn er in psychiatrische instellingen fotogroepen in het leven geroepen die zich vooral toeleggen op actieve fotografie en expositie van de gemaakte foto's.

De fototherapie zoals ontwikkeld door Judy Weiser lijkt op dit moment het meest gearticuleerd (Weiser,J 1999)

Het verhaal dat iemand over zichzelf met zich meedraagt en de verbindingen die daaruit voortvloeien met anderen, wordt verregaand beïnvloed door de wijze van kijken naar beelden. Goed kijken verandert de zienswijze en de zelfervaring, maar kan ook de inbedding van het eigen verhaal in een groter geheel bespoedigen. Tevens maakt de therapie gebruik van actieve vormen van fotografie. Fotografie wordt ingezet als middel om therapeutische doelen te bereiken en valt daarmee samen met de creatieve therapie die zich richt op het therapeutische gebruik van kunst om groei en genezing te bereiken. Een creatief medium wordt ingezet om problemen en conflicten van mensen op te lossen.

Creatieve therapie is een handelingsgerichte vorm van behandelen (Smeijsters.H.2003)..Behandeldoelstellingen die binnen de creatieve therapie nagestreefd worden, liggen op het gebied van het doorwerken van problemen, het leren omgaan met problemen en het ondersteunen en/of stimuleren van de ontwikkeling. Doelstellingen van creatieve therapieën zijn gericht op het op gang brengen van gestagneerde ontwikkeling, het voorkomen van achteruitgang of het verbeteren van psychosociaal

functioneren. Creatieve therapie is gericht op het bewerkstelligen van verandering, ontwikkeling, stabilisatie of acceptatie op emotioneel, gedragsmatig, cognitief, sociaal of lichamelijk gebied. In de Creatieve therapie gaat men er vanuit dat creatieve processen een opening kunnen bieden om in contact te komen met het onderbewuste. De cliënt leert om binnen de gegeven grenzen en mogelijkheden zelf richting te geven aan zijn leven onder meer door het eigen lichaam en de innerlijke wereld verkennen.

2.2. Fototherapie

Fototherapie onderscheidt zich van creatieve therapie in die zin dat er niet altijd sprake hoeft te zijn van een handelingsgerichte behandelvorm en de therapeut in kwestie kan, maar hoeft niet te beschikken over een creatief therapeutische achtergrond: ook andere professionals in de GGZ zetten fototherapie in (Sitvast, J 2004). Doelen komen overeen met die in creatieve therapie gesteld, maar een subdoel in de behandeling is vaak het (her-)ontdekken van de eigen identiteit. Reeds bestaande foto's uit het leven van de cliënt worden bij de therapie betrokken en dienen als spiegel. Deze spiegel helpt de verhalen van de cliënt tot leven te brengen en kan ook aanknopingspunten bieden voor nieuwe perspectieven. Het gaat er om hoe de cliënt zich verhoudt tot de beelden.

Niet alleen de eigen foto's maar ook ansichtkaarten, foto's uit tijdschriften etc. worden gebruikt om nieuwe inzichten tot stand te brengen. De therapeut probeert de goede vragen te stellen die de eigenlijke betekenis van de foto bloot leggen. De eigenlijke betekenis van een foto is in die visie niet zozeer de visuele werkelijkheid maar de emotionele betekenis die de kijker eraan toekent. De perceptie van de kijker wordt in hoge mate bepaald door de persoonlijke geschiedenis, levenservaring en denkbeelden maar ook door onbewuste processen.

Foto's representeren vergeten, geblokkeerde, ontkende informatie en herinneringen en kunnen een symbolische of metaforische functie krijgen. Er wordt gebruik gemaakt van verschillende technieken.

2.2.1 De technieken van fototherapie.

De projectietechniek wordt als 'overall' techniek genoemd en behelst het betekenis geven aan een beeld vanuit de eigen achtergrond, zoals hierboven beschreven.

Het werken met zelfportretten, zelf gemaakt in alle rust en zonder inmenging van anderen, wordt gebruikt om het zelfbewustzijn te versterken, de verschillende identiteiten te exploreren en dient tevens als een veilige manier om iemand met zichzelf te confronteren. De therapeut geeft de cliënt wel richtlijnen mee voor het maken van de foto's. (de 'jij' die je moeder altijd wilde dat je was, hoe zou je eruit zien als mensen je niet aantrekkelijk zouden vinden, de 'jij' die je ouders nooit zouden waarderen, enzovoort).

QuickTime™ and a
decompressor
are needed to see this picture.

Het werken met foto's door anderen genomen gaat over de centrale vraag hoe anderen jou zien ...Er wordt onderscheid gemaakt tussen foto's waarvoor geposeerd is en foto's die spontaan genomen zijn. In hoeverre verschilt het geposeerde beeld van het spontane? Welke dynamiek speelt er tussen de gefotografeerde persoon en de fotografen en is dat representatief voor andere relaties die de gefotografeerde heeft?

Werken met zelfgenomen foto's is een werkwijze waarbij de fotografie als kunstuiting wordt ingezet en omschreven kan worden als creatieve therapie met fotografie als medium..

Werken met het familiealbum of andere autobiografische bronnen vertoont kenmerken van systeemtherapeutische aard maar heeft ook een opvallend grote plaats ingeruimd voor herdefiniëren door goed en betekenisverlenend kijken.

2.2.2. Betekenisverlenend kijken.

Het gaat in het boek om albums waarbij een leven nog een overzichtelijke hoeveelheid foto's beslaat. Er wordt gesteld dat de albummaker een grote invloed heeft op de beeldvorming in de familie doordat hij of zij curator is van de expositie van het familieleven. Speciale aandacht wordt gevraagd voor de foto's die er niet in staan. Tijden van stress en ziekten ontbreken vaak in de verslaglegging.

Ideaalbeelden komen nogal eens voor: de familie wordt afgebeeld als hetgeen zij zouden willen zijn, en vooral op door de fotograaf genomen foto 's. Dat is de reden waarom er veel waarde gehecht wordt aan zogenaamde 'snapshots'. In de spontaniteit van het moment zijn de familieverhoudingen voor de goede waarnemer te ontdekken. Vragen die aan de orde komen zijn : Wie leunt op wie, welke fysieke afstand is er tussen de familieleden en als men elkaar vasthoudt hoe liefdevol of juist blokkerend is dat dan? Ook voorwerpen en omgeving zijn van belang. Nieuwe waarheden kunnen zichtbaar worden door bijvoorbeeld in foto's te ontdekken dat vader het kind steeds bij zijn auto fotografeerde en zijn blik niet het kind maar de auto gold. Een ander voorbeeld betreft de liefdevolle moeder met haar baby die zijn armpjes zo vasthoudt dat hij geen kant op kan en hem daarbij alle bewegingsruimte ontnemt. Het komt nogal eens voor dat het selectieve geheugen heilzaam werk doet en dat pijnlijke herinneringen verstopt blijven achter een ideaalbeeld dat door de foto's gerepresenteerd wordt. Als in een nieuwe levensfase of onder invloed van stress of crisis, dit beeld niet meer voldoet geeft fototherapie nieuwe ingangen . Goed kijken, met aandacht voor de details kan de ' foute' weergave ontsluiten en helpen herinneringen te herdefiniëren en een meer geïntegreerd persoon van iemand maken. Als de persoon in kwestie deze nieuwe versie met familieleden probeert te delen ontstaat vaak een situatie waarin discussie komt over de ' correcte' of 'incorrecte' versie. In de fototherapie wordt de cliënt dan aangemoedigd om een nieuw album te maken dat overeenkomt met de voor hem of haar correcte versie van het verhaal. Verf, krijt en Photoshop worden ingezet om ontbrekende beelden toe te voegen of verlangde of juist onwenselijke beelden te bewerken ,foto's te verbouwen of stemmingen toe te voegen. Het levensverhaal vormt de rode draad en het schrijven ervan is vaak eveneens een deel van de therapie.

2.3. fotogroepen in de GGZ

Fotogroepen zijn een nieuw fenomeen in de psychiatrische instellingen in Nederland en worden door activiteitenbegeleiders of verpleegkundigen begeleid (Sitvast, J 2004). Het doel is empowerment en het actief omgaan met het medium staat centraal. Patiënten gaan op pad met de camera en komen terug met verhalen die zij nooit eerder konden of durfden vertellen. Zes tot acht patiënten per groep, leren eerst de basale fototechniek en krijgen vervolgens een camera mee, met de opdracht foto's te maken van mensen, voorwerpen of plekken die belangrijk voor hen zijn. Het resultaat wordt groepsgewijs besproken. Alhoewel niet gefocust wordt op verbale verwerking, ontdekten de activiteitentherapeuten dat de onderlinge contacten opbloeden en dat de levensverhalen spontaan aan elkaar werden verteld.

Het is het narratieve vermogen van fotografie dat wordt benut om patiënten te helpen inzicht te krijgen in hun leven. Verrassend en aangrijpend – ook voor de patiënten zelf – zijn vaak de resultaten die een verhaal vertellen waarvoor woorden alleen vaak tekortschieten. Een deelnemer maakte vooral opnamen van zichzelf bij grote villa's en glanzende sportwagens. Zo zou, zijn toekomst

eruit zien: hij zou een gezin hebben en baden in weelde, in een warm land. Later maakte hij een foto's van de donkere, deprimerende gangen van het gebouw waarin hij verblijft en die, vertelde hij weerspiegelden zijn angst voor altijd gevangen te zitten in een inrichting. Deze wilde hij niet exposeren en op de vraag of zo'n jongen zijn ziekte en de harde werkelijkheid dan niet moet accepteren luidt het antwoord, nee, het gaat er juist om deze mensen, die vaak ernstig beschadigd zijn te laten ervaren dat ze méér zijn dan hun ziekte. De fotoprojecten richten zich naast het levensverhaal van patiënten, op de toekomst, op de verlangens van personen en hun mogelijkheden: een vakantie in Afrika, zelfstandig wonen, fysiek gezonder worden, weg uit de inrichting.

De foto's van de patiënten zijn vaak gemaakt in de natuur, en de symboliek dient om psychische gesteldheden weer te geven. Een patiënt maakte een foto van een vermolmd boom, en schreef erbij: 'Dit is wat de ziekte met mij heeft gedaan.'

Deze verbeelding komt ook naar de buitenwereld: een selectie foto's wordt, voorzien van bijschriften met uitleg, en geëxposeerd voor medepatiënten, familieleden en vrienden. De exposities worden stevast ingeleid met een feestelijke, door de patiënten georganiseerde opening.

De fotogroepenmethode hecht aan het opleiden van professionals waarbij het van belang is dat zij zichzelf bewust worden van de macht en de culturele betekenissen van fotografie. De professional moet zelf ook door het proces gegaan zijn van foto's maken en de emotionele impact die een zelfportret en levensverhaalfoto's oproepen aan den lijve hebben ervaren. Zonder die ervaring kom je nooit te weten wat een ander ziet in een ogenschijnlijke banale foto, terwijl diezelfde foto misschien voor die persoon emoties oproept en herinneringen aan bijzondere ervaringen of momenten in zijn leven. Dit gebeurt op een speelse natuurlijke manier door middel van het laten vertellen over de zelf gemaakte foto's en het selecteren van drie foto's voor uitvergroting. De niet-oordelende en daardoor validerende reacties van de begeleiders versterken het vertrouwen in eigen kunnen. Het herkennen van eigen dilemma's, keuzes en doelen in de foto's en de onderlinge vergelijking en feedback in de groep verruimt de eigen horizon, opent zicht op andere mogelijkheden. Waarin verschilt deze aanpak met de werkwijzen van kunstfotografen?

Hoofdstuk 3. Fotografie, kunst en identiteit.

3.1. Fotografie en de werkelijkheid.

In vergelijking met andere uitdrukkingsvormen zorgt de fotografie voor de zuiverste benadering van de werkelijkheid, als de digitale of analoge nabewerking uitblijft. De gedachte dat fotografie 'de' werkelijkheid representeert staat ter discussie sinds een nieuwe ontwikkelingen van invloed zijn op de fotografie. Ten eerste heeft de fotografie haar exclusiviteit als beeldleverancier in de nieuwsverstrekking en het vastleggen van geschiedenis verloren en is daarmee de "juiste" communicatie grotendeels overgegaan naar het bewegende beeld. Ten tweede heeft de fotografie zich ontwikkeld tot een belangrijk medium binnen de kunst maar heeft een andere plaats ingenomen dan de autonome beeldende kunst. (Derks, M 2006) Fotografische projecten staan nooit op zichzelf: de beelden in een project komen altijd ook voort uit samenwerking met het onderwerp en de context waarbinnen dat gedaan wordt. In Nederland is er een streven naar verdere integratie van fotografie, kunst en sociale wetenschap. De intenties van de fotograaf, die niet 'de' werkelijkheid vastlegt, maar 'een' werkelijkheid, dat is het eigentijdse uitgangspunt als het gaat om actuele identiteitsvorming en fotografie.

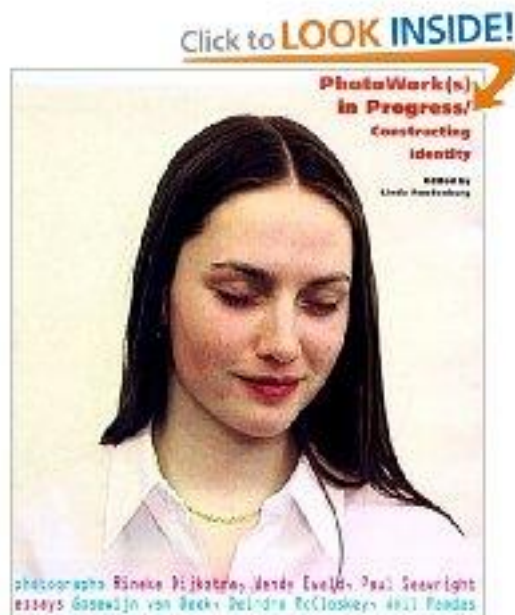
De fotograaf kiest een onderwerp, een moment, afstand en een uitsnede en bepaalt daarmee het beeld. Maar ook de kijker die dat beeld beziet interpreteert dit beeld vanuit het eigen referentiekader en vanuit de waargenomen context. De relatief korte geschiedenis van de fotografie lijkt een nieuw tijdperk te zijn ingegaan: Het maatschappelijk engagement lijkt heden ten dage naar de achtergrond getreden te zijn en plaats te hebben gemaakt voor engagement dat zich meer op individueel niveau afspeelt. (Roodenburg, L 1997)

3.2. Fotografie en de subjectieve werkelijkheid.

Door portretfotografen van nu wordt de identiteit eerder geïnterrogatiseerd, dan vastgesteld. (Roodenburg, L. 2007) Zoals in elk portret is er ook in hun werk een spanningsveld tussen intimiteit en openbaarheid, tussen representatie en reproductie, tussen de gesuggereerde aanwezigheid en de fysieke afwezigheid van de geportretteerden. Maar veel sterker dan in de klassieke portretfotografie lijkt dit spanningsveld nu het belangrijkste onderwerp van de foto, die daardoor een conceptueel karakter krijgt. In "Photoworks in progress, constructing identity" wordt de zoektocht naar identiteit allereerst ook gerelativeerd. Omdat in recente publicaties over het onderwerp empirisch onderzoek ontbreekt wordt gesteld dat het maar de vraag is of alle mensen permanent en bewust bezig zijn met het construeren van hun identiteit. Identiteit wordt pas een vraag als een individu onzeker of ontevreden is over zijn positie binnen een groep, een land, een cultuur, of als het beeld dat iemand van zichzelf heeft niet overeenkomt met het beeld dat de omgeving van hem of haar heeft; deze vraag staat in dit boek centraal. De werkwijzen van drie fotografen uit dit boek wil ik nader bezien.

3.3. Identiteit construeren door fotografie.

Rineke Dijkstra beschrijft in "Portraits" dat zij nooit precies weet hoe een beeld eruit zal gaan zien. Zij geeft de mensen die zij fotografeert maar minieme aanwijzingen zodat de gefotografeerde zelf initiatieven moet nemen en probeert het moment te vangen waarop kwetsbaarheid zichtbaar wordt. "Zo ,dat je in de huid van iemand kunt kruipen en dat je je met hem kunt identificeren zonder te mystificeren. Door hen even helemaal alleen voor de camera te laten staan, even los van de vriendenkring ,worden gevoelens van onzekerheid en kwetsbaarheid zichtbaar". (Dijkstra.R pag 21)

Wendy Ewald, beschrijft in " Als ik oranje was" hoe zij met drie verschillende groepen kinderen een fotoproject doet om hun werkelijkheid en beeld van het " Nederlands zijn" te ontdekken. Zij vroeg de kinderen foto's te maken van hun familie, omgeving en dromen. Daarnaast vroeg zij ze ook iets te schrijven over hoe het zou zijn om een Nederlands kind te zijn met een andere kleur: blank, bruin of zwart. Tevens maakte zij zelf portretten van de kinderen en gaf de grootformaat negatieven aan hen om te bewerken zoals zij zelf wilden. Door deze aanpak leert zij de kinderen bewust te kijken naar zichzelf en beelden te interpreteren.

Paul Seawright focust in " The missing" op de voor de buitenwereld identiteitlozen, de daklozen en vermisten en doet dat door over hun schouder mee te kijken en de wereld zoals zij die zien te fotograferen. Zijzelf komen nauwelijks in beeld. Seawright stelt zo aan de kaak dat de onbeperkte keuzes die voor het individu zijn weggelegd in de postmoderne cultuur, voor de zwakkere in de samenleving wel heel beperkt zijn geworden. Hij legt de kilte vast die hun leven beheerst.

QuickTime™ and a
decompressor
are needed to see this picture.

Alle drie deze fotografen kozen voor een intensieve samenwerking met degenen die zij fotografeerden maar komen tot een verschillend proces. Er zijn wel grote verschillen in de omgang met degenen die zij fotograferen en de invloed die zij hen geven op het beeld. Hoe is dat te zien in de beelden en breder, hoe kunnen we foto's interpreteren?

Hoofdstuk 4. Het interpreteren van foto's.

4.1. Goede of foute interpretaties.

Het interpreteren van foto's is het geven van betekenis aan foto's. (Barret, T 2005) Interpreteren is een beeld zien als een uitdrukking of voorstelling van iets, behorend tot een traditie of juist vernieuwend, enzovoorts. Er bestaat niet zoiets als een onschuldig oog: dat wat mensen weten, geloven, welke waarden ze kennen, welke houding zij aannemen, dat alles wordt gereflecteerd in de foto's die zij maken. Alle foto's, ook de meest eenvoudige, behoeven interpretatie om volledig begrepen en gewaardeerd te kunnen worden.

Interpretatie is een stem geven aan tekens die uit zichzelf niet spreken door de verschillende aspecten van een foto te beschrijven en een betekenisvolle samenhang tussen de verschillende aspecten te formuleren.

Er wordt onderscheid gemaakt in denotaties (dat wat er te zien is) en connotaties (dat waar het voor staat). Wij zien bijvoorbeeld een vaas bloemen op tafel en dat kan staan voor vrede en harmonie. Alle foto's beschikken over connotaties en het is van belang dat de kijker iets begrijpt van hetgeen de foto suggereert of impliceert omdat hij anders de foto ziet als werkelijkheid in plaats van als een *beeld* van de werkelijkheid.

Het perspectief van waaruit de kijker waarneemt is bepalend voor het soort interpretatie. Barrett noemt de archetypische, de feministische, de

psychoanalytische, de formele en de technische interpretatie als voorbeeld van een bepaald perspectief.

Dit doet de vraag rijzen wanneer een interpretatie goed is en wanneer fout. De ervaren waarnemer kan wellicht beter interpreteren, maar daarmee niet het recht op de 'ware' interpretatie claimen. Goede interpretaties bestaan bij de gratie van de overtuigingskracht die zij hebben. Argumenten daartoe zullen plausibel moeten zijn, of interessant, inzichtgevend, betekenisvol. Slechte interpretaties daarentegen zijn opgebouwd uit onredelijke, onwaarschijnlijke, onmogelijke of niet ter zake doende argumenten.

4.2. Noodzaak tot articuleren.

Gesprekken over foto's zijn interessanter en informatiever als de gespreksdeelnemers foto's zorgvuldig beschrijven, uitgebreid interpreteren en kritiek met redenen en criteria onderbouwen. Ieder kijkt vanuit een aantal aannames over fotografie, de kunsten en het leven. Het is belangrijk deze aannames te articuleren in een discussie om met elkaar zo bij te dragen aan theorievorming over esthetiek en kennis over de sociale werkelijkheid. In een discussie telt elke mening.

Als de kunstenaar die het werk heeft gemaakt aanwezig is heeft men nogal eens de neiging zijn of haar uitleg te willen horen en de eigen mening achter te houden. Ook al kunnen we veel leren van de kunstenaar, er is een ontmoeting noodzakelijk tussen de visie van de kunstenaar en de beschouwer. Terry Barrett maakt wel verschil in het kritisch beschouwen van werk van een reeds gerenommeerd kunstenaar of het kritisch beschouwen met studenten aan de kunstvakopleidingen van hun eigen werk.

In het eerste geval is het doel om de kijkers te informeren, en niet om de kunstenaar te bewegen om het anders te doen. In het tweede geval is het doel feedback geven die de ontwikkeling van de student tot kunstenaar positief beïnvloedt. Barrett zette de wensen van zowel kunstvakdocenten als studenten naast elkaar en ontdekte dat deze veel overeenkwamen. Het is een lange lijst waarin de belangrijkste wensen gaan over echtheid en eerlijkheid van de feedback, de behoefte om te horen wat het werk in emotioneel en intellectueel opzicht oproept, en de behoefte energie op te doen uit de feedback om weer verder te kunnen met het proces.

4.3. Procedures voor groepsinterpretaties

Het doel van een discussie bepaalt wat goede en onwenselijke invalshoeken zijn. Als het doel is de fotograaf door feedback te helpen in zijn verdere ontwikkeling zijn zowel zijn foto's als zijn verhaal belangrijk. Als het doel van vooral is om een groep te leren hun denkbeelden over fotografie te articuleren, dan kan het verhaal van de maker beter achterwege blijven en zal het juist goed zijn deze te vragen te zwijgen zodat de groepsleden in 'vrijheid' eerst hun mening kunnen vormen.

De volgende vragen zijn van belang: Wat zie ik? Waar gaat dit over? Hoe weet ik dat? De laatste vraag, vereist deugdelijk kijken en onderbouwd interpreteren. Een foto is niet wat we willen dat het is. De foto eist een

bepaalde interpretatie door de techniek, de vormen, het onderwerp, en door de tijd en plaats waar de foto is gemaakt. Daarnaast mag er zoiets bestaan als de eigen voorkeur maar die dient te worden onderscheiden van het oordeel.

Een lange lijst met grondregels voor een effectief interpretatiegesprek wordt gegeven naast een lijst vragen die helpen het beeld te interpreteren.

(Zie bijlage 1 en 2). Een greep uit de grondregels: het inbouwen van stilte, het beschrijven van wat te zien en met name de relatie tussen vorm en inhoud bespreken. Voor alles dient het gesprek een gemeenschappelijk gebeuren te zijn met alle ruimte voor ieders inbreng.

Dit boek legt nergens een verband tussen fotografie en identiteitsvorming maar verheldert wel het onderscheid tussen persoonlijke betekenissen en voorkeuren die aan een beeld kunnen worden toegekend, en de interpretatie die de foto 'sec' afdwingt door te zijn wat hij is. De interpretatieprocedure en de keuzes daarin worden handzaam beschreven: expliciteren van doelen, criteria, werkwijze en gedragsregels voor de discussie zijn van cruciaal belang en worden toegelicht wat betreft de praktische uitvoering.

Hoofdstuk 5. Kunsteducatie en identiteitsvorming door middel van fotografie.

In onderstaand schema is een inventarisatie te vinden van de belangrijkste kenmerken van de boven beschreven therapeutische, kunstinterpretatieve en kunstscheppende werkwijzen. Met betrekking tot de laatste is op te merken dat het fotoproject van Ewald en de fotogroepen van Sitvast samen zijn genomen op grond van de overeenkomsten en de projecten van Dijkstra en Seawright niet in dit schema zijn opgenomen omdat zij de gefotografeerden niet op alle drie hieronder genoemde gebieden hebben aangesproken.

Inventarisatie

	Weiser	Sitvast/Ewald	Barret
actief	-Curator worden van eigen familiegeschiedenis, -verbouwen van oude foto's tot eigen beelden -fotografie als cr.ther. medium	-Op pad met de camera -Selecteren van overvloed -Verbouwen van foto's -expositie	-Articuleren van aannames, delen van meningen, vinden van onderbouwde interpretatie
receptief	Nieuw kijken naar oude beelden	Dromen, verlangens,	Stilte om te kijken
reflectief	-Herdefiniëren van beeldbetekenissen therapeutisch vraaggestuurd. -Toegeëigende beelden worden tot eigen verhaal, identiteit	-Het spontane gesprek in de groep -Het onzegbare wordt verbeeld, identiteit door verbeelding en schrijven.	-Verheldering criteria en context, beeldanalytisch-vraaggestuurd -persoonlijke voorkeuren verhelderen

Op basis van deze kenmerken kan ik een poging doen antwoord te geven op de in het begin gestelde vragen. Hoe ontwikkelt de mens een passend, dynamisch en communicatief zelfbeeld, kan dit streven naar identiteit een doel van de kunsteducatie zijn en is fotografie daar een goed voertuig toe? Antwoord hierop lijkt te zijn dat vooral het narratieve behulpzaam is en dat dit wordt gestimuleerd en versterkt door beelden, die tevens de eigenschap hebben meerdere bewustzijnslagen aan te spreken. De dialoog aangaan over die beelden met elkaar helpt om helder te communiceren maar daarnaast kunnen beelden ook het onzegbare vertellen en is verbouwing of expositie van beelden een niet-talige wijze van 'verhalen' of definiëren van de identiteit. De tekens die niet uit zichzelf spreken een stem geven is een belangrijk aspect in de kunstinterpretatie en beelden zo laten spreken kan de eigen werkelijkheid dichterbij brengen. Daarnaast is het actieve fotograferen van de eigen omgeving, maar ook van dromen, verlangens en wensen een in beeld brengen van de identiteit.

Hoe kan kunsteducatie helpen voorkomen dat men een verstoord of negatief zelfbeeld ontwikkelt? In zowel foterapie als beeldinterpretatie zijn de mogelijkheden om door middel van betekenisverlenend kijken, onderscheid te leren maken tussen beelden die de eigen realiteit weerspiegelen en beelden die door anderen of de beeldcultuur worden opgedrongen kansrijk. Het spelen met de verschillende 'ikken' in beelden en in de reflectie daarop geeft vele mogelijkheden voor identiteitsvorming als dynamisch gegeven. Het delen van dit beeldend 'spelen' met anderen geeft een extra dimensie. Specifiek zou ik als kunsteducatieve werkvorm aanbevelenswaardig vinden de werkwijze van Wendy Ewald die de kinderen in dit project zelf foto's laat maken, negatieven laat verbouwen, teksten laat schrijven. Ook de fotogroepen bewandelen een soortgelijke weg. Deze werkwijze lijkt me een goede bouwsteen voor het verwerven van identiteit middels kunst en verdient een plek in de kunsteducatie. De communicatie over de gemaakte beelden en de reflectie daarop zijn echter weinig gestuurd. In dat opzicht is veel te winnen door uit de aanpak in foterapie kunsteducatieve werkvormen te destilleren. Soms wel, soms niet worden in die aanpak actief foto's gemaakt maar een constante is dat foto's steeds aanleiding tot gesprek zijn, tot woord geven aan beeld. Hoe de juiste vragen te stellen, hoe niet-oordelende reacties te geven om achterliggende doelen, gericht op het creëren van een steviger zelfbeeld, te bereiken wordt benaderd vanuit een therapeutische invalshoek. De persoonlijke levenssfeer en het gezinssysteem is gekozen als referentiekader om het proces op gang te brengen en te bewaken en heeft meer nadruk dan de beeldanalyse. Er zit ook een risico aan deze emotionele betekenisverlening. Dat risico is dat beeld en interpretatie twee eigen levens kunnen gaan leiden. Barret geeft aan dat een foto niet kan zijn wat je wil dat hij is, ook de meest eenvoudige, en het gezamenlijk betekenis verlenen op grond van de wetmatigheden in het beeld lijkt een mooi tegenwicht tegen het risico in foterapie om al te therapeutisch de waarheid naar je hand te kunnen zetten. Zijn methode lijkt me geschikt om de projecten van Rineke Dijkstra en Paul Seawright met een groep te bediscussiëren. Een combinatie van de actieffotografische werkwijze van Ewald en Sitvast met de reflectieve vraagsturing uit foterapie en Barrett's beeldinterpretatie

lijkt zinvol voor de kunsteducatie om een bijdrage te kunnen leveren aan bewuste identiteitsvorming.

In de kunstinterpretatie is de invalshoek primair de beeldanalyse: Beschrijf eerst wat je ziet. Vervolgens is er wel veel aandacht voor alle aannames die ieder mens persoonlijk met zich meedraagt. Daarbij meer aandacht geven aan de emotionele betekenisverlening vanuit 'oude' patronen, en om daarbij ook 'oude' beelden te gebruiken lijkt mij een goede zaak. Curator zijn van de expositie van de eigen geschiedenis, door selectie van de eigen foto's lijkt eveneens een goed kunsteducatief doel; leren kiezen welke beelden representatief zijn voor het eigen verhaal, maar ook de eigen context en het eigen perspectief. Vanuit enig begrip voor zeggingskracht kunnen (h)erkennen wat beelden vertellen komt dan in de plaats voor het al te simpele oordeel van mooi of lelijk, en dat lijkt mij een goed vertrekpunt om vervreemding tegen te gaan en nieuwsgierig te blijven naar het eigen vervolgverhaal, maar ook dat van anderen en dat wat de kunst met grote of kleine k aan zeggingskracht te bieden heeft.

Samenvatting.

In deze literatuurstudie wordt de samenhang van fotografie en identiteitsvorming belicht en de vraag gesteld of kunsteducatie , en specifiek de fotografie,een bijdrage kan leveren aan dynamische identiteitsvorming. Actief foto' maken en betekenisverlenen aan foto's komen beide aan bod in drie gebieden: De fototherapie zoals door Judy Weiser ontwikkeld, de actuele kunstfotografie met 'constructing identity 'als onderwerp , en de beeldinterpretatie zoals door Terry Barrett ontwikkeld . Een combinatie van elementen uit deze drie gebieden vormt de aanbeveling voor kunsteducatieve werkvormen met fotografie die identiteitsontwikkeling in beeld en verhaal mogelijk kan maken, de communicatie daarover kan verbeteren en tevens mogelijk het risico op het ontwikkelen van verstoorde of negatieve zelfbeelden kan verkleinen.

Literatuur.

- Barrett,T(2005) *Criticizing Photographs*.Ohio,McGraw-Hill
- Bohlmeyer,E (2006) *De betekenis van levensverhalen*.Bohn,Stafleu van Loghum
- Derks,M (2006) *Stilte in de O.T.T.Over de rol van Rineke Dijkstra in de fotografie*.Doctoraal scriptie Universiteitsbibliotheek Utrecht
- Ehrenzweig,A(1953)*Psychoanalyses of artistic vision and hearing*.London,Routledge&Kegan Ltd.
- Furedi,F (2003) *Therapy culture*.Taylor&Francis Ltd.
- Haaster van,K. (2006)*Kleine verhalen.Narrativiteit met multimedia in sociale beroepen*. Bussum : Coutinho,
- Heymann,F(1999) *Denken en doen in dialoog*.Proefschrift Universiteit Wageningen.
- Hilrich,O (2001) "Levenskwaliteit, het belangrijkste in je leven" (2001) (www.levenskwaliteit.nl)
- Huizinga,J (1938) *Homo Ludens*.Amsterdam U.P.
- Kunneman,H(1996) *Van theemutscultuur naar Walkman-ego*. Uitgeverij Boom
- Mul,J(2006) *Cyberspace Odyssee*. Uitgeverij Klement.
- Oostwoud Wijdenes,J/Haanstra ,F(1997) *Over actief,receptief en reflectief*.LOKV Nederlands Instituut voor Kunsteduactie.
- Roodenburg ,L(red) (1997)*PhotoWork(s) in Progress, constructing identity*.Nederlands Foto Instituut
- Sivast, J.(2004)*Fotografie als verpleegkundige interventie*.Kavanah.
- Sitvast, J. Website:<http://fototherapie.startje.com/>
- Smeijsters.H(2003) *handboek Creatieve Therapie*, Coutinho
- Storr,A (1972)*De creatieve mens* Rotterdam Lemniscaat
- Weiser, J.(1999)*PhotoTherapy Techniques. Exploring the secrets of personal snapshots and Family Albums*. Vancouver,
- Weiser, J. Website: www.phototherapy-centre.com/

Verantwoording beeldmateriaal:

Foto titelpagina: uit eigen collectie.

Foto bij hoofdstuk 2: Gepubliceerd op de website
<http://www.derby.ac.uk/introduction-to-phototherapy>

Foto bij hoofdstuk 2: Gepubliceerd op 13-06-2008 in de Volkskrant. "Verborgene gevoelens in beeld", door Arno Haijtema

Foto bij hoofdstuk 3: Rineke Dijkstra, Cover van "Photoworks in progress. (2004)" gepubliceerd op: <http://ecx.images-amazon.com>

Foto bij hoofdstuk 3: Paul Seawright, gepubliceerd op
<http://newsblog.projo.com>

Bijlage 1

Uit: Barrett, T (2005) *Criticizing Photographs*. Ohio, McGraw-Hill

Vragen bij Kunstinterpretatie

- wat voor een beeld zie ik hier?
- waar gaat het over?
- wat drukt het uit of wat stelt het voor?
- welke culturele invloeden bepaalden dit beeld
- wat betekent het voor de maker?
- waar maakt het deel van uit?
- waar verwijst het naar?
- waar geeft het een reactie op?
- waarom is het gemaakt?
- hoe is het gemaakt?
- behoort het tot een of andere traditie?
- welk doel dient het voor de maker?
- welk doel dient het voor de eigenaar?
- welk plezier of bevrediging leverde het op voor degene die verantwoordelijk is voor dit beeld?
- tot wie richt dit beeld zich, en wie wordt genegeerd door dit beeld?
- welke problemen lost dit beeld op of worden er door veroorzaakt?
- door welke denkbeelden of vooroordelen wordt dit beeld ontkracht?
- welke behoefte wordt door dit beeld geactiveerd of bevredigd?
- wat betekent dit beeld voor mij?
- raakt dit beeld mijn leven?
- verandert dit beeld mijn kijk op de wereld?

Bijlage 2

Uit: Barrett, T (2005) *Criticizing Photographs*. Ohio, McGraw-Hill

Grondregels voor effectief beoordelen van foto's in een groepsdiscussie

- het is een gelegenheid om te leren en gedachten te articuleren over beelden.
- Het maakt dat observerende, interpreterende en beoordelende kwaliteiten kunnen toenemen.
- kunstenaars kunnen erdoor anders gaan denken over hun beelden.
- Het vereist deelname: spreek bedachtzaam en luister actief
- het beschrijven van wat je ziet is een essentieel element van het proces
- beschrijven is zowel informatie vergaren als verslag doen
- alles in een foto telt mee
- effectief communiceren is belangrijker dan indruk maken met je kennis
- zorg dat je niet teveel vanuit de verklaringen van de kunstenaar interpreteert
- beelden kunnen verschillende betekenissen hebben en verschillende interpretaties oproepen.
- beoordelingen van een beeld horen gebaseerd te zijn op goede interpretatie van dat beeld.
- niet onderbouwde beoordelingen zijn geen antwoord en niet verantwoord
- voorkeuren zijn persoonlijk en staan niet ter discussie. Oordelen moeten verdedigd worden.
- beoordelen is niet hetzelfde als oordelen
- beoordelen kan heel goed samen gaan met vriendelijk zijn.